

HISTORY STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume 9 Issue 4, p. 33-51, November 2017

DOI: 10.9737/hist.2017.549

Perslerin Askeri Çöküşü Üzerine Bir İnceleme *A Study on the Military Collapse of Persians*

Dr. Muzaffer DURAN

(ORCID: 0000-0001-8209-1759)

Süleyman Demirel Üniversitesi - Isparta

Öz: Pers imparatorluğu, erken dönem kralları (Büyük Kyros, Kambyses, I. Darius) ile birlikte muazzam bir yükseliş ve genişleme dönemine girmiştir. Askeri açıdan güçlü olan Persler, Avrupa'dan Asya'ya, Mezopotamya'dan Mısır'a büyük bir dünya imparatorluğu haline gelmiştir. Ancak "batı dünyası" ile karşılaştığında işler istenildiği gibi iyi gitmemiştir. Özellikle Kserkses dönemindeki (MÖ. 480-79) Yunan savaşları, yıllar süren savaş hazırlıklarına rağmen, beklenmedik bir şekilde mağlubiyetle sonuçlanmıştır. Buna rağmen Pers imparatorluğu hâlâ etkin, nüfuz sahibi bir devlettir. Ancak yüzyılın sonlarına doğru çıkan isyanlar, özellikle Genç Kyros'un isyanı, güçlü Pers algısını değiştirmeye başlamıştır. MÖ. 371'de Thebai kralı Epaminondas ve Sparta arasındaki mücadele ise askeri tarihe -ileride Perslerin mağlup edilmesini de sağlayacak- yeni stratejiler kazandırmıştır. Makedon kralı II. Philippus da bu stratejileri öğrenmiş ve tatbik etmiştir. Perslere karşı bir savaş hazırlığında bulunan Philippus'un ölümü üzerine bu plan ertelenmiştir. Babasının planlarını kaldığı yerden devam ettiren Büyük İskender, babasından öğrendiği taktik ve stratejileri geliştirerek Granikos, İssos ve Gaugamela'da Persleri yenmiş ve Asya'nın kralı olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Persler, Askeri Tarih, Çöküş.

Abstract: Persian empire entered into a period of enormously rise and expansion in the time of the early kings (Cyrus the Great, Cambyses, Darius I). Militarily strong Persians became a great empire of the ancient world from Europe to Asia, from Mesopotamia to Egypt. But when they came up against the "western world", things didn't go as well as required. Especially the Greek wars (480-79 BC) of the Xerxes period, resulted in unexpectedly a defeat of the Persians, despite battle preparations for years. Nevertheless, the empire was still an influential state. However, the rebellions towards the end of the century, especially the revolt of Young Cyrus, began to change the perceptions on Persians powerfulness. In 371 BC, struggle between king Epaminondas of Thebai and Spartans brought new strategies that would lead to defeat of Persians in military history. King Philippus II of Macedon also learned and practiced these strategies. Due to the death of Philippus II who was getting ready for war against Persians, this plan was putt off. Alexander the Great who continued his father's plans defeated Persians in Granicus, Issus, Gaugamela by improving tactics and strategies learned from his father, and became the king of Asia.

Keywords: Persians, Military History, Collapse.

Giriş

Persler, İran'da Med hâkimiyetine son verdikten sonra MÖ. 6. yüzyılın ortalarından itibaren genişleme sürecine girmiş ve bilinen dünyanın çoğuna hâkim olmuştur. Özellikle Büyük Kyros ve I. Darius'un egemenliği sırasında ortaya çıkan güç ve azametinin etkileyiciliği diğer milletlerin Persleri "yenilmez" olarak algılamasına yol açmıştır. Doğu İran'da, Mezopotamya'da ve Mısır'da istediğini elde eden Persler için artık sıra "Batı"ya, dolayısıyla kıta karası Yunanistan'a gelmiştir. Bu seferin hazırlıkları yıllarca sürmüştür. Fakat Yunanistan'ı da kölesi yapacağından emin olan kral Kserkses istediği başarıyı elde

Volume 9
Issue 4
November
2017

edememiştir. Dahası birçok önemli komutanını kaybettiği gibi, bundan sonra Perslerin yenilmezlik algısı da sorgulanmaya başlanmıştır. Nitekim MÖ. 6. yüzyılın sonlarından itibaren güçlerinin doruk noktasında olan Perslerin MÖ. 480'lerdeki Yunan savaşlarında mağlup olması, zirvedeyken çöküşün başlangıcı olmuştur. MÖ. 5. yüzyılın sonları ve 4. yüzyılın ilk yarısındaki iç karışıklıklar, isyanlar ve batıdaki önemli gelişmeler imparatorluğu oldukça yormuştur. Büyük İskender gibi dâhi bir generalin tarih sahnesinde boy göstermesi ise Persler için artık kaçınılmaz sonu getiren gelişme olmuştur. İşte elinizdeki bu çalışma son derece güçlü olarak addedilen Perslerin askeri çöküşünü ele almaktadır. Çalışmanın temel amacı, çöküşe giden kritik aşamaları tespit etmek ve nihayetinde batının tecrübe edinimiyle birlikte son yenilginin nasıl geldiğini gözler önüne sermektir.

Yükseliş

Persler MÖ. 6. yüzyılın ortalarından itibaren “yenilmez” ve “korku veren” bir güç olarak algılanmaktaydı. Aynı yüzyılda Anadolu'nun batısında hüküm süren Lydia krallığı da Yunanlıların gözünde askeri potansiyel ve zenginlik bakımından muazzam bir güç olarak hüküm sürmekteydi. Pers kralı Büyük Kyros'un, Lydia kralı Kroisus'u mağlup etmesi ve Lydia'yı ele geçirmesi¹ büyük bir yankı uyandırmıştır. Bu durum aynı zamanda, Yunanistan ile Persia'nın komşu olduğu ve sıranın Yunanistan'a geleceği anlamına gelmekteydi.

Kyros, Lydia'yı ele geçirdikten sonra enerjik bir şekilde genişleme faaliyetlerine devam etmiştir. Komutanları İyonya, Aiolya, Karia, Lykia, Phrygia, Kappadokia başta olmak üzere bütün Ön Asya'yı ele geçirirken² Kyros da Yukarı Asya'da (Doğu İran) sefere çıkmıştır.³ Bu sırada Kadusia, Hyrkania, Parthia⁴, Baktria⁵ ve Debrikliler (Hazar'ın doğusu)⁶ Pers hâkimiyetini kabul etmiştir. Büyük Kyros'un MÖ. 539'da Babil'i ele geçirmesi ise Perslere Mezopotamya'nın kapılarını açmıştır.⁷ Kyros'un ölümünden sonra yerine geçen oğlu Kambyses (MÖ. 530-522) Mısır'a hâkim olabilmek için hazırlıklara başlamıştır. Zira Mısır, coğrafi özellikleri gereği ele geçirilmesi zor bir yerdirdi. Çölü aşmak için Kambyses, Araplarla su tedariki konusunda anlaşmış ve MÖ. 525'te Mısır'ı imparatorluğun sınırlarına katmayı başarmış, Yukarı ve Aşağı Mısır'ın firavunu ünvanını almıştır.⁸ Kambyses'in ölümünün ardından krallık makamına Bardiya/Gaumata'yı deviren I. Darius geçmiştir. Yeni kral, döneminin ilk yıllarında isyanlarla uğraşmıştır. Behistun yazıtından anlaşıldığına göre I. Darius, Susa, Babil, Media, Armenia, Sagartia, Parthia, Hyrkania ve imparatorluğun diğer bazı bölgelerinde durmaksızın savaşmıştır. On dokuz savaşta galip gelmiş ve asilere boyun eğdirmiştir.⁹ Meşruiyetini sağlama alan kral, ardından iki sefere çıkmıştır. İlkinde Hindistan'ı ele geçirmiş¹⁰, ardından İskitlere karşı bir sefer düzenlese de buradan istediğini tam olarak alamadan dönmek zorunda kalmıştır.¹¹ Ancak seferden dönüşte Avrupa'da bıraktığı komutanı

¹ Hdt. I.84-86; Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, İstanbul 2002, s. 269.

² Hdt. I. 141-177; Xen. *Cyr.* VII.4.

³ Hdt. I. 177.

⁴ Xen. *Cyr.* V.1-4; FGrH II A 90 F 66; P. Briant, *From Cyrus to Alexander, A History of the Persian Empire*, Winona Lake, Indiana: Eisenbrauns 2002, s. 39-40.

⁵ Ctes. F9 Photius 72. 36a9-37a25 (§2).

⁶ Ctes. F9 Photius 36a9-37a25 (§7).

⁷ Hdt. I. 189-192. Büyük Kyros'un önce Doğu İran'a mı yoksa Babil'e mi sefere çıktığı konusunda kronoloji tartışmaları mevcuttur. Ayrıntı için bkz. Briant, *age*, s. 38-39.

⁸ Hdt. III.10-17; J. Wiesehöfer, *Antik Pers Tarihi*, Çev: M.Ali İnci, İstanbul 2003, s. 21.

⁹ DB. I-IV ilgili yerler. Yazıt için H.C. Tolman, *Ancient Persian Lexicon and the Texts of the Achaemenid Inscriptions Transliterated and Translated with Special Reference to Their Recent Re-examination*, New York, Cincinnati, Chicago 1908.

¹⁰ Hdt. IV.44.

¹¹ Hdt. IV.83-144.

Megabazos, Trakya içlerine kadar uzanarak buralarda yaşayan halkları Pers hâkimiyetine katmıştır.¹² Bütün bunlardan anlaşılacağı üzere Büyük Kyros, Kambyses ve I. Darius dönemlerinde Persler, doğuda Hindistan ve Doğu İran'a; batıda Anadolu ve Avrupa'ya; Mezopotamya, Mısır ve Libya'ya (Libya için Hdt. IV.145-205) kadar bilinen dünyanın çoğuna hâkim olmuştur.

Sorgulanma

Persler, bu denli güçlü ordulara sahipken Yunanlılarla karşılaştıklarında işler tam olarak istedikleri gibi gitmemiştir. MÖ. 5. yüzyılın hemen başlarında çıkan İyon İsyanı (MÖ. 499-494) bastırılmıştır. Fakat Darius'un komutanı Mardonios, Atina'ya doğru gitmek istese de başarılı olamamıştır.¹³ Bunun üzerine Darius, Datis ve Artaphernes (Hdt. VI.94) adlı komutanlarını bu görev için yetkilendirmiştir. İlk kez Marathon'da (MÖ. 490) doğudan gelen bu güç ile "doğrudan" karşılaşan Yunanlılar burada beklenmedik bir galibiyet almış ve düşmanlarının yenilmez olmadığını ilk kez burada görmüşlerdir. MÖ. 480 seferleri boyunca (Salamis'ten Artemisium'a) ve sonraki yıl *Mardonios'un Plataea'daki* mağlubiyeti, Yunanlılara güven aşlamıştır.¹⁴ MÖ. 480'den sonraki süreçte Pers-Yunan savaşlarındaki mağlubiyet Persler açısından büyük bir mesele olarak görülmemiştir. Nitekim aldığı yenilgilere rağmen, savaştan sonra da Pers üstünlüğü devam etmekteydi.¹⁵ Ancak Yunanlılar, bu savaşların neticesinde çok değerli bilgi ve tecrübelerin sahibi olmuştur: Pers savaş makinası, onu kumanda edenler olmadan başı boş kalmıştı. Plataea'da Masistius (Hdt. IX.22-24) ve Mardonius (IX.63), Mykale'de Tigranes ve Mardontes'in (IX.102-103) ölümüyle Pers birlikleri darmadağın olmuştu. Bu durum daha sonra Kunaksa'da, İssos'ta ve Gaugamela'da tecrübe edilecekti.

Pers-Yunan savaşlarında Yunanlıların teçhizat ve tekniklerinin Perslerden üstün olduğu ortaya çıkmıştır. Persler mükemmel bir ağır piyade teşkilatına sahip değildi. Nitekim ölümsüzler birliği gibi iyi eğitilmiş, disiplinli mızraklı birliklerin sayısı da çok fazla değildi. Hatta onlar bile güçlü Yunan hoplitlerinin phalanks koordinasyonu ve teçhizatları ile kıyaslandığında zayıf kalmıştır.¹⁶ Yunanlılar ağır piyadeleri son derece etkin bir şekilde kullanmayı iyi öğrenmişlerdir. Böylece gelebilecek süvari akınlarını dahi iyi bir şekilde savuşturmuşlardır.¹⁷ Perslerin kullandığı temel silahlar, başta ok-yay ve mızrak olmak üzere, akinakes ve kalkandan oluşmaktadır.¹⁸ Taktik olarak kalkanlardan oluşturdukları koruma alanının arkasından ok atışlarıyla savaşa başlayan Persler, daha sonra piyadeleri ve süvarileri ile işi bitirmekteydi.¹⁹ Fakat bu düzen ve taktik uzun mızraklı ve yakın düzen yürüyüşle ilerleyen Yunan hoplitlerine karşı başarılı olamamıştır.²⁰ Perslerin kullandığı okların da hafifliğinden dolayı zırhlı hedeflere zarar vermekte başarısız olduğu anlaşılmaktadır. Üzerinde tüy bulunan oklar, kamış veya ince çubuklara üçgen biçimli bronz temrenlerin takılmasıyla

¹² Hdt. V.2.

¹³ Hdt. VI.1-45.

¹⁴ C. G. Starr, "Why Did the Greeks Defeat the Persians", *Essays on Ancient History, A Selection of Articles and Reviews*, Ed: Arther Ferril, Thomas Kelly, Leiden 1979, s. 194.

¹⁵ P. A. Rahe, "The Military Situation in Western Asia on the Eve of Cunaxa", *The American Journal of Philology*, 101, No. 1, 1980, s. 80.

¹⁶ *Agm*, s. 80.

¹⁷ A. R. Gabriel – S. K. Metz, *From Sumer to Roma, The Military Capabilities of Ancient Armies*, New York, Connecticut, London 1991, s. 32-33.

¹⁸ A. *Pers*. 25, 84, 145, 555; Hdt. V.49, VII. 54, 61; A. E. Wardman, "Tactics and the Tradition of the Persian Wars", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 8, H. 1, 1959, s. 54, 55; Rahe, *agm*, s. 80; ayrıca bakınız Persepolis rölyefleri.

¹⁹ Wiesehöfer, *age*, s. 147; D. Head, *The Achaemenid Persian Army*, Stockport 1992, s. 61.

²⁰ Rahe, *agm*, s. 81; Wiesehöfer, *age*, s. 147.

yapılmaktaydı.²¹ Mızraklar, Yunanlılarınkine nazaran kısadır. Dolayısıyla Pers mızrağı, Yunan hoplit mızrağına göre dezavantajlı görünmektedir.²² Kısa kılıç olan akinakes de yakın dövüşte zayıf kalmıştır. Yakın dövüş zırhları olmayan Persler, kol, boyun ve yüz korumaları bakımından da yetersizdir.²³ Perslerin kullandığı hasır-deri kalkanlar Yunanlıların metal kalkanlarına nazaran daha hafif fakat daha dayanaksızdır.²⁴ Tiara denen başlıkları aynı şekilde yumuşak malzemeden (genelde keçeden) yapıldığından darbelere karşı koruyucu özelliği zayıftır.²⁵ Yazılı metinler ve arkeolojik veriler de Perslerin savaşa ağır zırhla katılmadığını daha ziyade yumuşak malzemelerden elbiseler giydiğini göstermektedir. Kısmen boyun bölgesini koruyan göğüs zırhları genellikle deriden imal edilmiş sert malzemeden yapılmıştır.²⁶ Buradan anlaşılan odur ki Persler savaşta rahat hareket edebilmek adına yumuşak teçhizatları tercih etmiştir. Bu tercihlerde iklimsel ve coğrafi özelliklerin etkili olduğu da düşünülebilir. Konuyu coğrafi determinizm kapsamında ele alacak olursak, antik dönemlerde orduların buldukları coğrafyanın özelliklerini yansıttığını söyleyebiliriz. Bu tercihlerin doğu İran'da ve Mezopotamya'daki savaşlarda rakiplerine üstün geldiğini ancak -tek neden bu olmasa da- batı ile yapılan savaşlarda istenilen sonucu vermediğini ifade edebiliriz.

Bununla birlikte, Perslerin Yunanlılara karşı mağlup olmasını yalnızca zırh meselesine bağlayamayız. Kaldı ki bütün Pers askerleri zırhsız değildi. Nitekim Herodotus (Hdt. IX.62) Yunan mağlubiyetini bu duruma bağlasa da bir başka pasajda balık pulu formunda kollu zırhlar giydiklerinden bahsetmektedir.²⁷ Süvari olarak savaşan varlıklı Pers soylularının da ağır koruma takımlarıyla savaşa katıldıklarını düşünebiliriz. Herodotus, Masistius'un ölümünü anlattığı pasajda Yunan hoplitlerinin onun zırhını geçmekte çok zorlandığından bahsetmektedir.²⁸ Fakat bu tarz durumlar istisnadır. Burada en azından Mardonios ve muhafızlarının iyi zırhlı askerler olduğu iddia edilebilir.²⁹

Perslerin Yunanlılara yenilmesinin nedenleri arasında saydığımız silah ve zırhların niteliği dışında savaş taktiklerini de bu meseleye dahil edebiliriz. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Persler silah olarak yay-ok, kısa mızrak, kısa kılıç (veya hançer) ve farklı tarzlarda kalkan; vücutlarını, baş ve bazı uzuvlarını korumak için de yumuşak malzemeden (genelde keten) zırhlar tercih etmiştir. Persler savaş taktiği olarak geleneksel olduğu üzere, büyük kalkanları yan yana koyarak bir kalkan duvarı oluşturmuştur. Bunun arkasına konuşlanan okçular da düşmanlarını oklarıyla yaylım ateşine tutmuştur.³⁰ Rakiplerini bu atakla zayıflatan Persler, ağır piyade ve süvari ile son darbeyi indirmişlerdir.³¹ Ancak bu taktik, savaş düzeni olarak yakın düzende, birbirlerini koruyarak ilerleyen, Perslerden daha uzun mızraklara sahip Yunan

²¹ S.Ö. Kılıç, "Pers Ordusu", *Antik Çağ'dan Modern Çağ'a Ordular*, Ed. Feridun M. Emecen, İstanbul 2008, s. 111.

²² Head, *age*, s. 27.

²³ K. Farrokh, *Shadows in the Desert: Ancient Persia at War*, Oxford-New York 2007, s. 84.

²⁴ Rahe, *agm*, s. 81. Bu kalkanların çok güzüz, işe yaramaz olduğunu söyleyemeyiz. Bunlar hafifti fakat dirençli ve dayanıklıydı. N. Sekunda, *The Persian Army 560-330 BC*, London 1992, s. 16-17. Ancak Yunan "aspis"i (hoplit kalkanı) kadar iyi değildi. R. Konijnendijk, "Neither the Less Valorous nor the Weaker. Persian Military Might and the Battle of Plataia", *Historia*, 61,2012, s. 4.

²⁵ Farrokh, *age*, s. 84.

²⁶ Hdt. I.135, V.49; Str. XV.3.19; C. Tuplin, "All the King's Horse: In Searches of Achaemenid Persian Cavalry", *New Perspectives on Ancient Warfare*, Ed. Garrett G. Fagan, Matthew Trundle, Leiden, Boston 2010, s. 166, 168, 169; Head, *age*, s. 20.

²⁷ Hdt. IX. 63, VII.61.

²⁸ Hdt. IX.22.2-3; Konijnendijk, *agm*, s. 4.

²⁹ S. Bittner, *Tracht und Bewaffung des persischen Heeres zur Zeit der Achaimeniden*, Munich 1985, s. 166-170; J. F. Lazenby, *Defence of Greece 490-479 BC*, Warminster 1993, s. 23.

³⁰ Head, *age*, s. 61.

³¹ Wiesehöfer, 2003, s. 147.

hoplitlerine karşı başarısız olmuştur.³² Pers ordusunun bahsettiğimiz bu özelliklerini Yunanlılar biliyor olmalıdır. Zira bu durum Marathon'da Atinalıların, ok atışlarının vereceği hasarı en aza indirmek için, neden hızlı bir şekilde koşarak Perslere hücum ettiğini açıklamaktadır.³³ Aynı şekilde Plataea'da kalkan duvarını aşan Spartalıları karşı ne yapacağını şaşırın Perslerin rakiplerine karşı elleriyle mücadele etmesi Pers teçhizatının yetersiz kaldığını göstermektedir.³⁴

Kırılma: Genç Kyros ve II. Artakserkses

İki ordu arasındaki farkların yanı sıra Perslerin iç meseleleri de onları zor bir sürece sürüklemiştir. Zira MÖ. 5. yüzyılın ikinci yarısından sonra, feodal düzende görülen bozulmalar imparatorluğu askeri manada etkilemiştir. Bu açıdan özellikle II. Darius döneminde (MÖ. 424/3-404) Babil'de başlayan olumsuzluklar dikkat çekicidir. Babil çivi yazılı vesikalarına göre, Pers kökenli beyler askeri kolonistler halinde Babil satraplık bölgesine yerleştirilmekteydi. Tımar usulü gereği bu kişiler, Pers ordusuna askeri destek vermekle yükümlüydü. II. Darius zamanında bazı vassallar, verilen asıl toprak hisselerinin 15'te 1'i üzerinde yaşamaktaydı. Fakat hissenin tamamının tek bir süvari erini desteklemesi beklenmekteydi. Buradan, toprağın çeşitli nedenlerle bölündüğünü anlıyoruz. Ayrıca bu toprakların gelir getirmesi gerekmekteydi. Nitekim kiralanan toprakların kirasının devlete ödenmesi lazım gelmekteydi. Bu sefer de kolonistler dar duruma düştüklerinde borç almaya başlamıştır. Bunun yanında mirasın en büyük çocuğa devrolunmaması meselesi de merkezi otorite ile satraplıklar arasındaki dengeleri zayıflatmıştır.³⁵

Söz konusu bu tarz sorunlar imparatorluk için can sıkıcı olsa da büyük bir sorun yaratmamış gibi görünmektedir. Ancak Batı Anadolu'daki gelişmeler imparatorluğu uzun yıllar sürecek buhranlı bir sürece itmiştir. Bu hususta II. Darius döneminden itibaren yaklaşık MÖ. 350'lere kadar isyan hareketleriyle karşılaşmaktayız. MÖ. 423'te Megabyzus oğlu Artyphios ve MÖ. 416'larda Lydia satrapı Pissouthnes, Büyük Kral'ın ordularını mağlup etmeyi başarmıştır. Konumuz açısından burada önemli olan nokta isyanın neden ve sonucu değil, isyancıların kullandığı savaş taktik ve stratejileridir. Nitekim asi liderlerin, Pers süvarilerinin yanında Yunan hoplitlerini kullanmış olması yeni bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁶ Düşmanlarının bu tarz kombinasyonu karşısında Büyük Kralın orduları başarısız olmuştur. II. Darius bu isyanları -rüşvet gibi- farklı yollara başvurarak güçle bastırabilmiştir.³⁷

MÖ. 480'lerde sorgulanmaya başlanan "Güçlü Pers" algısının bu noktadan itibaren "kırılma" aşamasına geçtiğini ileri sürebiliriz. Bu aşamanın en önemli noktasını Genç Kyros'un MÖ. 401'deki isyanı olarak belirleyebiliriz. Nitekim Genç Kyros, ağabeyi kral II. Artakserkses tarafından Batı Anadolu'ya, vaziyeti düzenlemesi için karanos (veya strategos) olarak tayin edilmişti.³⁸ Fakat Genç Kyros, iktidar hırsıyla kendisine ordu toplamaya başlamıştır. Önceki isyan girişimlerinde görülen taktiksel yenilikleri de kullanan Genç Kyros,

³² Wiesehöfer, *age*, s. 147; Rahe, *agm*, s. 81; Wiesehöfer, *age*, s. 147.

³³ Rahe, *agm*, s. 81.

³⁴ Hdt. IX.61-63

³⁵ Rahe, *agm*, 91. Ksenophon'da da (Cyr. VIII. 8) bu durum ile ilgili dikkat çekici metinlerle karşılaşmaktayız. Yazar burada, Perslerin neden eskisi kadar güçlü olmadıklarını ifade ederken, eskiden toprak sahiplerinin topladıkları süvarilerle savaşa iştirak ettiğini, ancak komutanların, askerlere verilen maaşlardan yararlanabilmek için kendi hizmetinde çalışan kapıcı, saki, hamamcı gibi kişileri süvari diye getirerek savaştığını ifade etmektedir.

³⁶ Rahe, *agm*, s. 90.

³⁷ Ctes. F 15 52-53.

³⁸ Xen. *Hell.* 1.4.3, an. 1.1.2.

Pers süvarileri ve Yunan hoplitleri ortaklığında ağabeyine karşı hücum etmiştir. İki taraf Babil'deki Kunaksa'da karşılaşmıştır. Neticede Genç Kyros mağlup olmuş ve savaş alanında hayatını kaybetmiştir. Fakat burada önemli olan kimin kazandığı değildir. Genç Kyros'un yaptığı manevralar ve taktikler, Perslerin zayıf karnının ilanı olmuştur. Burada Genç Kyros, savaş alanında *doğrudan büyük kralı hedef almıştır*. Hatta onu yaralamayı dahi başarmıştı.³⁹ Bu savaş bir başka tecrübeyi daha yansıtmaktadır. Mağlubiyetten sonra Kyros'un saflarında dövüşen "*On Binler*", Pers ülkesinin merkezi sayılabilecek bir noktada adeta bir başlarına kalmıştı. Fakat aralarından bir lider seçerek memleketlerine dönmeye çalışan Yunanlılar bütün Pers ülkesi topraklarından ve dolayısıyla Pers askerlerinin arasından sağ salim evlerine dönmeyi başarmışlardır.⁴⁰ Onbinlerin dönüşü Perslerin askeri noksanlığı olarak düşünülebilir.⁴¹ Polybius da *On Binler tecrübesinin* Makedonların Persia'yı ele geçirmelerini sağladığını iddia etmektedir.⁴²

MÖ. 4. yüzyılın başlarında Persler bu işlerle uğraşırken, Yunanistan'da Sparta hâkimiyeti başlamıştır. Sparta kralı Agesilaos, Perslerin buhranlı ortamından faydalanmak istiyordu. Bu nedenle Küçük Asya'ya geçerek buradaki Pers hegemonyasına meydan okumak için hazırlıklara başlamıştır. Yunanlılardan oluşan bir hoplit ordusu toplamıştır. MÖ. 395'te Sardes'te (Paktalos muharebesi) Pers satrapı Tissaphernes ile karşılaşmıştır. Bu savaşta Agesilaos, taktik olarak süvari-piyade birleşimini kullanmıştır. Buna göre önce süvarileri, hemen ardından hoplitleri ve peltastları hızlı adımlarla ileri sürmüştür. Persler, süvari hücumuna dayansa da birden piyade ile karşılaşınca mağlubiyetten kaçınamamıştır.⁴³ Ksenophon burada bir iddiada bulunmaktadır. Ona göre Agesilaos, Perslerin gücünü küçümsemekteydi ve Persleri ortadan kaldırmanın planlarını yapmaktaydı.⁴⁴ Nepos da Agesilaos'un Pers ülkesini ele geçirmek üzere olduğundan fakat Agesilaos'un Yunanistan'daki olaylardan dolayı geri dönmek zorunda kaldığından bahsetmektedir.⁴⁵

II. Artakserkses dönemi (MÖ. 404-358) imparatorluğun isyanlarla uğraşmaya devam ettiği bir dönemdir. Literatüre "Büyük Satrap İsyanları" olarak geçen olaylar silsilesi MÖ. 4. yüzyılda imparatorluğun maddi ve özellikle manevi gücünü büyük oranda etkilemiştir. Bu dönemde isyan eden satrapların en ünlüleri Phrygia satrapı Ariobarzanes, Karia satrapı Mausolos, Mysia satrapı Orontes (MÖ. 401'de Armenia satrapıydı), Lydia satrapı Autophradates idi. Daha sonra Kıyı şehirler ve Kappadokia'da da ihanet gerçekleşmiştir. Burayı Artabazus işgal etmiştir. Diodoros, isyanlar genişlediğinde krallığın gelirlerinin yarısının kesildiğini ve savaş harcamaları için yetersiz kaldığını ifade etmektedir.⁴⁶ İsostrates de artık Yunanlıların yerleştiği ve Büyük Kralın egemen olamadığı yerlerden bahsederken "*Knidos'tan Sinope'ye*" ibaresini kullanmıştır.⁴⁷ Bu dönemde bazı Yunan şehir devletleri de iç karışıklıklardan yararlanarak, Pers başarısı olarak addedilen MÖ. 386'daki *Kral Barışı*'nin tesirini azaltmaya çalışmaktaydı. Bu doğrultuda yaptıkları en önemli icraat ise MÖ. 362'de

³⁹ Rahe, *agm*, s. 95. Kunaksa Savaşı için bkz. Xen. *an. I.*; Plu. *Art.* 8-12.

⁴⁰ Xen. *an.* ilgili yerler.

⁴¹ C. Tuplin, "The Sick Man of Asia? Fourth Century Historians on the End of the Achaemenids", *Between Thucydides and Polybius. The Golden Age of Greek Historiography*, Ed. Giovanni Parmeggiani, Harvard University Press, 2014, s. 214.

⁴² Plb. III. 6.

⁴³ Xen. *Hell.* III. 4.23-24.

⁴⁴ Xen. *Hell.* III. 5.1.

⁴⁵ Nep. *Ages.* IV.

⁴⁶ Diod. XV.90; Satrap isyanları için bkz. M. Weiskopf, *The So-Called Great Satrap's Revolt, 366-360 B.C.*, Wiesbaden 1989.

⁴⁷ İsostrates. *Paneg.* 162.

Mantenia Savaşından sonra imzalanan ortak barış antlaşmasına Pers kralını dâhil etmemeleri olmuştur.⁴⁸

III. Artakserkses (MÖ. 358-338) dönemine gelindiğinde yalnızca Anadolu’da değil bu kez kıyı Levant bölgelerinde ve Mısır’da da isyanlarla meşgul olunmuştur. Diodoros (XVI.40.4), III. Artakserkses’in savaşçı bir yapısının olmadığını, pasif karakterli olduğunu söylemektedir ve bu dönemdeki olayların kralın bu durumuyla bağlantılı olduğunu ima etmektedir. Ancak tarihi olaylar incelendiğinde bu durum tam olarak böyle değildir diyebiliriz. Nitekim III. Artakserkses, söz konusu buhranlı dönemlerde son derece güçlü bir duruş sergilemiş ve isyanları bastırmaya muvaffak olmuştur. Buna rağmen özellikle II. Artaxeres döneminde isyan eden Mısır’ın III. Artakserkses döneminde yeniden ele geçirilme çabalarının (I. ve II. Mısır seferleri MÖ. 351, 344/3), Kıbrıs (Evagoras)- Fenike isyanlarının imparatorluğu askeri manada zorladığını söyleyebiliriz.⁴⁹

Dönüm Noktası: Epaminondas ve II. Philippus

Aslında bütün bu olaylar Persleri zayıflattığı gibi aynı zamanda onların nasıl mağlup edilebileceği hakkında ipuçları vermektedir. Yukarıda bu hususta sorgulama ve kırılma noktalarını açıklamıştık. Perslerin çöküşündeki *dönüm noktasını* Thebai kralı Epaminondas’ın MÖ. 371’de Spartalılarla yaptığı Leuktra savaşı olarak belirleyebiliriz. Burada batının kendi içinde çatışmasının Perslerin çöküşünde nasıl bir etkisi olduğu sorusu akla gelebilir. Bunun cevabını Epaminondas’ın savaş stratejilerinde bulmaktayız. Zira Epaminondas, *phalanks sistemini* kendine has bir şekilde uygulamıştır. Thukidydes (V.71), bu sistemde askerler mızraklarını sağ elle tuttukları ve sol taraflarını korumak için solundaki arkadaşına sürekli yaklaştığı için ordunun savaş sırasında sağa doğru bir eğilim gösterdiğini söylemektedir. Bundan dolayı seçkin birlikler ordunun sağ kanadında konuşlandırılmaktaydı (böylece sağdan sola doğru harekette, düşmanın merkezine doğru gidilebilirdi).⁵⁰ Savaş (Gaugamela gibi) düz bir ovada gerçekleşecekti.⁵¹ Leuktra savaşında Epaminondas, en iyi birliklerle bir kanatta yer almış, diğer kanada ise zayıf askerlerini yerleştirmiştir. Epaminondas hilal formunda bir phalanks oluşturmuştur. Bu taktik “*yana eğimli phalanks*” olarak nitelendirilmektedir.⁵² Buna göre her phalanks yakın düzen, omuz omuza, sekiz ya da daha fazla derinlikte düzenlenmiştir. Hilal formulu phalanks bunun bir varyasyonuymuştu. Bu taktik, merkezde iç bükey bir hal almaktaydı (Diod. 15.55.3). Epaminondas’ın taktiğine göre saldırı noktasına ordunun en iyi savaşçıları konuşlandırılmıştır. Epaminondas’ın kendine has özelliklerinden biri de kendi birlikleri ve müttefikleri arasındaki koordinasyonu çok iyi sağlaması olarak bilinmektedir.⁵³ Başlangıçta savaş eşit gitse de Spartalılar sayısal üstünlüklerini kullanmak için kanatlarını açarak sarma harekâtına girişmiştir. Ancak tam bu sırada Epaminondas’ın ünlü komutanı Pelopidas, üç yüz adamıyla birlikte ok gibi fırlayarak kanatların uzunluğunu aynı tutmaya çalışmış ve karşı hamleyi etkisiz hale getirmiştir. Daha sonra Epaminondas’ın elit kanadı

⁴⁸ Diod. XV.90.3; E. Rung, “War, Peace and Diplomacy in Graeco-Persian Relations from the Sixth to Fourth Century BC”, *War and Peace in Ancient and Medieval History*, Ed. Philip de Souza and John France, Cambridge University Press, 2008, s. 41. Ayrıca ordudaki komutanlar veya satraplar arasındaki kıskançlıklar ve çekişmeler de Pers askeriyesini olumsuz etkilemiş olmalıdır. Mısır seferi sırasında İphikrates ve Pharnabazus arasındaki gerilim; Kıbrıs’ta Evagoras isyanı sırasında Tiribazus ile Orentes’in çatışması imparatorluğu yerel manada güçsüz bırakmıştır, Tuplin, *agm*, s. 218.

⁴⁹ L. Miltenberg, “Artaxerxes III Ochus (358-338 BC) A Note on the Malign King”, *Zeitschrift des Deutschen Palastina Vereins* (1953-), Bd. 115, H. 2, 1999, s. 207-208.

⁵⁰ Lazenby, *age*, s. 258.

⁵¹ Diod. XV.53.2.

⁵² Diod. XV.55.1-2; Plu. *Pel.* 23.1.

⁵³ N. G. L. Hammond, “What May Philip Have Learnt as a Hostage in Thebes?”, *Greek Roman and Byzantine Studies*, 38, No. 4, 1997, s. 357.

rakibine üstün gelerek Spartalıları daha önce hiç karşılaşmadıkları bir taktikle mağlup etmiştir.⁵⁴ Hiç şüphesiz Yunanlıların kendi aralarında yaptığı bu savaş Büyük Kralın hoşuna gitmiş olmalıdır. Ancak burada önemli olan nokta, Makedon Philippus'un Epaminondas'tan bu taktikleri öğrenmesidir. Iustinus, Makedon kralı ve Büyük İskender'in babası Philippus'un üç yıl Thebai'de esir kaldığını; Epaminondas ve Pelopidas'tan bu askeri taktik ve stratejileri öğrendiğini söylemektedir.⁵⁵ Bu edinimler ileride Makedon ordularının başarılarında rol oynayan en önemli etken olacaktır. Philippus ile birlikte Makedon piyadesi, yeni bir silah kullanmayı ve savaş için yeni bir diziliş öğrenmiştir. Diodoros "Philippus, askerlerini savaş silahlarıyla teçhizatlandırdı. Yakın düzen ve phalanks ekipmanları geliştirdi. Makedon phalanksını ilk kez organize etti" demektedir. Polyaeus da eğitimleri boyunca Makedon askerlerin taşıdığı teçhizatları "miğfer, kalkan (pelta), baldır zırhı ve sarissa" olarak saymaktadır.⁵⁶ Pelta, metal kaplamalı küçük hasır kalkandır. Bu kalkan, boyun bölgesinden uzak tutulurdu ve böylece yakın düzen yürüyüş için Makedonlara olanak vermekteydi. Phalanksın en önemli silahı olan sarissa, kızılcağaçtan yapılmaktaydı ve ortalama 5 metre uzunluğundaydı. Makedon phalanksı, geleneksel phalankstan farklıydı. Pelta da geleneksel Yunan aspis'i ile ters düşmekteydi. Zira Yunan aspis'i, sol elde tutulan büyükçe bir kalkandır.⁵⁷ Makedon phalanksında

III. Artaxerxes'ten sonra Pers tahtına III. Darius (MÖ. 338-331) oturmuştur. Makedonya'da da II. Philippus ve oğlu III. Alexandros'u (Büyük İskender) görmekteyiz. II. Philippus MÖ. 338'de Khaeronea Savaşıyla birlikte Yunanlılar üzerinde üstünlük sağladıktan sonra⁵⁸ aynı yıl Yunanistan'da ortak barışı sağlamak adına Korint'te bir birlik kurmuştur.⁵⁹ Khaeronea'de İskender de genç yaşta olmasına rağmen Makedon ordusunun bir kolunu başarıyla komuta ederek, Thebaili ünlü savaşçıları mağlup etmiştir. Philippus, MÖ. 337'de Korint birliğinde yaptığı toplantıda bütün Yunanlıları Perslere karşı bir öç alma seferine çağırmış,⁶⁰ MÖ. 336'da da Asya seferi için öncü bir askeri birliği Anadolu'ya göndermiştir.⁶¹ Hazırlıklarını tamamlayıp Perslerin üzerine atılacağı sırada bir suikasta kurban gitmiştir. Yerine oğlu İskender geçmiştir. İskender, çok genç yaşta kral olmasına rağmen, babasının ölümü üzerine huzursuzluk çıkaran Trak kabilelerini, Keltleri ve bazı Hellen şehirlerini çok çabuk ve taktiksel ustalıklarla dize getirmeyi başarmıştır.⁶²

İskender arkasını sağlama aldıktan sonra sıra Asya'ya gelmişti. Onun Asya'ya doğru ilerlerken temel amacı, Perslerin direnebilecek stratejik bölgelerini ele geçirmektir.⁶³ Geç dönemde Persler donanma gücü bakımından zayıflamıştı. Ancak bu zayıflık gerçek mana değildir. Persler üstün bir deniz gücüne sahipti. Fakat artık kendilerine sadık liman şehirlerine

⁵⁴ Xen. *Hell.* VI.3.20, VI. 4; Diod. 15.55; Plu. *Pel.* 23.

⁵⁵ Iust. VI.9.7, VII.5.2; Plu. *Pel.* 26.5; Hammond, *agm*, s. 357.

⁵⁶ Diod. 16.3.1-2; Polyaeus. IV.2.10; Hammond, *agm*, s. 366.

⁵⁷ Hammond, *agm*, s. 367. Polyaeus sarissa için (*Strat.* II.29.2) 16 cubit (yaklaşık 7.2 m.) uzunluğundadır demektedir. Aelian ise (*Tact.* 12) 8 cubit (yaklaşık 3.6 m.) ve 14 cubit ifadelerini kullanmıştır. Phalanks sisteminde bütün Makedon askerleri tamamıyla zırhlıdır ve yakın düzen savaş düzeni almıştır. Önden arkaya doğru her sıradaki asker, mızrağını öne doğru uzatır. Böylece kademeli olarak mızrak boyu azalır. Buna göre Aelian (*Tact.* 14), en ön sıradakinden başlamak üzere 14 cubit uzunluktan geriye doğru, mızrakların kendi hatlarını aşarak düşmana doğru doğrultulan uzunluklarını 10, 8, 6, 4 cubit olarak belirlemiştir. Sarissa için bkz. M. M. Minor, "Use of the Sarissa by Philip and Alexander of Macedon", *American Journal of Archaeology*, Vol. 82. No. 4, 1978, s. 483-497.

⁵⁸ Diod. 16.84-86; Plu. *Alex.* 9.2-3.

⁵⁹ MÖ. 4. yüzyılda birçok kez "Ortak Barış" girişimleri olmuştur. S. Perlman, "Greek Diplomatic Tradition and the Corinthian League of Philip of Macedon", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, Bd. 34, H. 2, 1985, s. 153-174.

⁶⁰ Diod. 16.89.2-3.

⁶¹ Diod. 16.91.2.

⁶² Arr. *An.* I.1-10.

⁶³ Diod. 17.53.1; Sekunda, *age*, s. 29.

sahip değildi. Büyük İskender ile savaşmadan hemen önce Persler, Hellespontos'un Asya kıyılarına bile sözde hâkim vaziyetteydi. Abydos, Kyzikos, Arisbe, Perkote, Mytilene şehirleri Makedon saflarında yer tutmuştur. Hellespontos'un baş limanlarından yalnızca Lampsakos Perslerle ittifak halinde kalmıştır.⁶⁴

Çöküş: İskender ve Kaçak Kral

Makedonlarla Persler ilk kez Granikos Nehri civarında karşılaşmıştır (MÖ. 334). Burada başlangıçta İskender'in birlikleri Perslerin nehir kenarında tuttuğu konumdan dolayı zorlanmıştır. Ancak sağ kanadın başında yer alan İskender'in doğrudan merkezdeki ordu komutanlarının olduğu yere yönelmesi ortalığı karıştırmış ve Makedon birlikleri karşıya geçmeye başlamıştır. Makedonların mızrakları (sarissa) Perslerinkinden daha uzundu. Bu nedenle avantaj sağlamışlardır. Satrapların Memnon'un önerilerini -kıskançlıktan olsa gerek- dinlememeleri üzerine, Büyük İskender ve "arkadaşları"nın, Pers komutanları olan Mithridates'i, Roisakes'i ve Spithridates'i öldürmesi üzerine Persler dağılmıştır.⁶⁵

Anadolu topraklarında ilerleyen İskender, Perslerle bu kez İssos'ta çarpışmıştır. Muharebe öncesinde Sokhoi'de Büyük Kral savaş meclisini toplamıştır. Konseyde Khairidamos (Atinalı stratejist) ve Antiokhos'un oğlu Amyntas, Pers askeri niteliklerini göz önüne alarak açık arazide beklemenin gerektiğini önermesi üzerine, bu öneri Pers soyluları tarafından kabul görmemiştir (tıpkı Granikos'ta olduğu gibi). M. Arslan, bu durumun yani "yüksek komuta kademesindeki komutanların birbirine güvenmemesi"ni, Perslerin askeri zayıflığı olarak yorumlamaktadır.⁶⁶ İssos savaşında iki ordunun pozisyonu dikkat alındığında, yapılan yürüyüş ve manevralarla Pers ordusu Anadolu'dan, İskender ise Suriye'den geliyor havası yaratmıştır. Akdeniz'in dar kıyı kesiminde savaş pozisyonu alan Darius'un bu konumundan İskender'in çok sonra haber alması onu tedirgin etmiştir. Büyük İskender bu durum karşısında ani bir manevra ile dönerek Pers ordusuna yaklaşmıştır. Hızlı bir karar alarak savaş stratejisini doğrudan kral III. Darius'a saldırmak olarak planlamıştır.⁶⁷ Burada da (MÖ. 333) savaş mekanı coğrafi olarak zorluydu ve nehir civarında savaş yapılmıştır. Nehir, Makedonların soluna denk gelmekteydi. Sayısal üstünlüğünden dolayı Perslerin sağ kanadı Makedonlara karşı avantajlıydı. Bununla birlikte Makedon sol kanadı Pers süvarilerine denk gelmekteydi. Büyük İskender, doğrudan Pers merkezine atılmak istediğinden bu stratejiye uygun uzunlukta dizilmiştir.⁶⁸ Makedonların ağır piyadesi olan phalanks'ın ve süvarilerin de kullandığı sarissa'ların gücüne dayanamayan Pers kuvvetleri gerilemeye başlamıştır.⁶⁹ III. Darius'u tehdit etmek için yaklaşmaya başlayan Makedonların, kralı koruyan general Sabakes'i öldürmesi üzerine Darius kaçmayı tercih etmiştir. Kralın kaçması üzerine de Pers ordusu bozguna uğramıştır.⁷⁰ Bu savaşta III. Darius kaçmayı yeğlese de cesurca mücadele ettiğini söyleyebiliriz. Nitekim Darius Kodamannus, kral olmadan önce de cesur biri olarak nam salmıştı.⁷¹ Antik çağ yazarları savaşın sonunda genelde Pers kralının kaçışına vurgu yapmışlardır. Ancak onun cesur bir şekilde savaştığını da ifade etmişlerdir. Savaşın resmedildiği İskender Mozaïği'nde de Büyük İskender ve Darius arasındaki alanda cereyan

⁶⁴ Arr. An. I.12.6; Paus. VI.18.2-4; E. M. Anson, "The Persian Fleet in 334", *Classical Philology*, 84, 1989, s. 47-48.

⁶⁵ Arr. An. I.12-16.

⁶⁶ Murat Arslan, "İskender'in Küçük Asya Seferi ve İssos Muharebesi", *Persler, Anadolu'da Kudret ve Görkem*, Ed. Kaan İren, Çiçek Karaöz, Özgün Kasar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017, s. 148.

⁶⁷ Arr. An. II.7.1-2; Curt. III.8.13-17; Arslan, *agm*, s. 151.

⁶⁸ Diod. 17.34.5.

⁶⁹ Arslan, *agm*, s. 151.

⁷⁰ Arr. An. III. 15; Diod.17.34.5.

⁷¹ Diod. 17.6.1-3; Iust. X.3

eden savaşta, Pers kralının önündeki Pers askerlerinin nasıl sadakatle savaştığı ve kralın hayatı için kendi hayatlarını hiçe saydığını görmekteyiz⁷². Pers askerlerinin savaşta cesaret ve krala sadakat erdemlerinin temelinde hiç şüphesiz çocukluk ve gençlik dönemlerinde aldıkları eğitim yatmaktadır.⁷³

Bu savaştan sonra Büyük İskender, doğrudan Pers devletinin merkezine gitmek yerine yayılma stratejisi uygulamıştır. MÖ. 332'de Büyük İskender Tyre kuşatmasıyla uğraşırken, Persler de boş durmamakta, savaşı Avrupa'ya taşıma planları yapmıştır. Şimdiye kadar Persler, Fenike kıyı şeridinden Ege'ye kadar kıyılarıyla daima münasebet içindeydi. Bu münasebetle mesajlar alınıp veriliyor, paralar gönderiliyor ve asker toplanıyordu. Fakat artık Suriye'yi Büyük İskender kontrol etmekteydi. Tyre kuşatılmıştı. Perslerin acil olarak yeniden iletişim yolları açmaya ihtiyacı vardı. Agis ve Pharnabazos bunun için girişimlerde bulunsa da bu faaliyetleri beyhude kalmıştır (MÖ. 333/2). Persler, MÖ. 333'ün başlarında Mytilene'yi ele geçirmiştir. Aynı yılın yaz aylarında Khios tekrar Pers hâkimiyetine girmiştir. Bu durum Pers filosunun hareketlerine yardımcı olmuş ve İskender'in Yunanistan-Küçük Asya arasındaki iletişim hatlarına ket vurmuştur.⁷⁴ Persler ve müttefikleri 333'lerin sonlarında Mytilene, Tenedos, Khios, Siphnos ve diğer Kiklad adaları, Girit'in büyük kısmı, Khios, Miletos ve Halikarnassos'u işgal ya da ilhak etmiştir. Bu durum Küçük Asya'da ve kıyılarıdaki stratejik noktaların elde tutulması için yapılan askeri bir harekâttı. Fakat 332 yılına gelindiğinde Persler için kriz patlak vermiştir. İskender, Fenike'ye sağlam bir şekilde yerleşerek Tyre'deki birlikler hariç Pers filosunu iş göremez hale getirmiştir. Bu sırada daha önce İskender'in yanında olmayan Rodos, onun tarafına geçmiştir (Curt. 4.5.14). Asya'da da Makedon yürüyüşü başlamıştır. İskender'in amiralleri (Amphotenos ve Hegelokhos) Dardanel ve Thermai körfezine çıkarma yapmış; Ege boyunca bütün kıyıları ele geçirilmiştir. Küçük Asya'da da Antigonos, Lykonias'a doğru yürüyüşe geçmiştir. Hellespontos satrapı Kalas, Paphlagonia'ya yönelerek Kuzey Anadolu'yu İskender'in kontrolüne almıştır. Balaktros ise (Curt. 4.5.13) Miletos'u yeniden elde etmiştir.⁷⁵

MÖ. 332'den sonra iki taraf da büyük bir savaş için hazırlıklarını tamamlama uğraşına girişmiştir. Nihayet MÖ. 331'de Arbela'daki Gaugamela ovasında Persler ve Makedonlar karşı karşıya gelmiştir. Burada Perslerin sayısal üstünlüğü karşısında Büyük İskender, Epaminondas'ın yaptığı gibi, kanat birliklerinin derinliğini azaltarak birliğinin boyunu uzatmıştır. Pasif savunma için ordunun yanlarını koruyan gruplar görevlendirmiştir. Makedonların süvarileri yeterliydi fakat düşman birliklerine saldırdığı zaman ordunun yanları açık kalacaktı. İskender bunun için kanatlarını geriye doğru uzanan "basamak dizilişi" formuna göre düzenlemiştir (Bkz. Çizim 1).⁷⁶ Gaugamela savaşında da Büyük İskender'in hedefi doğrudan *Büyük Kral* idi. Bu taktiği uygulamak için Pers düzenine karşı, merkezde mızraklı ve kalkanlı askerlerini konuşlandırmıştır. Kendisi ise ordusunun sağında yer almıştır. Makedon sol kanadı İssos'taki gibi Pers merkezine ve dolayısıyla krala ulaşabilmek için uzun tutulmuştur. İskender, III. Darius'un solundan hücum etmeyi planlamıştır. Burada İskender çarpık düzen stratejisini uygulamıştır. Buna göre sağa doğru hareket eden Makedon süvarileri bir phalanks birliğiyle beraber, birden Perslerin merkezine dönerek, Makedon süvarilerini takip eden Pers sol kanadının açtığı boşluktan Büyük Kralın bulunduğu merkeze yönelmiştir. Karşısında aniden İskender'i ve birliğini gören Darius çareyi kaçmakta bulmuştur. Perslerin

⁷² Arslan, *agm*, s. 154.

⁷³ Muzaffer Duran, *Pers Ordu Teşkilatı, MÖ. 6-4. Yüzyıl*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta 2016, s. 26-34.

⁷⁴ A.R. Burn, "Notes on Alexander's Campaigns, 332-330", *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 72, 1952, s. 82.

⁷⁵ *Agm*, s. 83-84.

⁷⁶ Arr. *An.* III.13-15, Diod. 17.57; Burn, *agm*, s. 85.

sol kanadı Makedonlarca dağıtılmıştır. Mazaeus, Babil'e kaçmıştır. Fakat bu sırada Pers ve Hint taburları merkez Makedon hattının arkasına sızmayı başarmıştı. Makedonyalı Parmenion'un bulunduğu kanadın Perslere karşı dayanmadığı ve İskender'den yardım istediğine dair tartışmalı da olsa kayıtlar bulunmaktadır. Ancak kral Darius'un kaçtığı haberi Pers birliklerine ulaştınca Persler de artık mücadeleden vazgeçmiştir.⁷⁷ Böylece son Akhamenid ordusu dağıtılmış ve MÖ. 330'da Büyük İskender Persepolis'e girmiştir. Anlaşıldığına göre Granikos ve Gaugamela'da Makedon mızrakları ve phalanks sistemi Makedon galibiyetlerindeki en önemli etken olmuştur. Ksenophon'a göre Pers mızrağı, normal mızraklardan daha güçlü, fırlatılması ve kullanımı daha kolaydır.⁷⁸ Ksenophon, MÖ. 396/5'te Daskyleion civarındaki Yunan-Pers süvarileri arasında olan bir karşılaşmayı betimlerken, Perslerin kızılık ağacından yapılmış kargılarıyla başarılı bir şekilde dövüştüğünü, Yunanlıların mızraklarının kolayca kırıldığını ifade etmektedir.⁷⁹ Ancak Pers kargısı gibi kızılık ağacından yapılan Makedon mızrakları, uzunluğundan dolayı Pers peltasına karşı avantaj sağlamıştır. Arrianus (An. I.15), Granikos'taki Makedon başarısını buna bağlamaktadır. III. Darius da Gaugamela'ya hazırlanırken Makedon avantajını eşitlemek için bazı birliklerini daha uzun mızrak ve kılıçla donatmıştır.⁸⁰ Fakat Pers imparatorluğu bir phalanks sistemi geliştirememiştir. İmparatorluk, farklı coğrafyalarda hüküm süren ve genelde atlı aristokrasi tarafından yönetilmekteydi. Süvari grubu fazlaydı. Elitlerin piyadedeki etkinliği daimiydi fakat yerli birlikler iyi bir eğitim görmemişti. Bu yüzden Pers kralları Yunan ücretli askerleri kiralamıştır. Makedon phalanksı uzun saplı mızrak olan sarissa ile donatılmıştı. Bunlar daha önceki hoplitlere göre daha hafif zırhlı fakat daha mobilizeydi. Ayrıca hafif piyade, sapan ve okçularla organize hareket etmekteydi. Bu kompleks ve akıcı savaş stiline rağmen o dönemdeki bütün orduların hareketlerinin birbirlerine yakın olduğunu söylemeliyiz. Zira merkezdeki yakın düzen mücadele her orduda mevcuttu. Fakat burada İskender'in yaratıcılığı bu sistemi maksimum seviyeye çıkarmak olmuştur.⁸¹

Sonuç

II. Kyros ile birlikte büyük bir güç olmaya başlayan Perslerin çöküşünün kritik aşamalarını sorgulanma, kırılma ve dönüm noktası olarak tespit etmiş bulunmaktayız. Bu aşamalar Perslerin, genellikle batı ile karşılaştığı olaylar neticesinde belirlenmiştir. Sorgulanma aşamasının, Perslerin beklenmedik bir yenilgi almasıyla başladığını düşünmekteyiz. Bu savaşlar sırasında Yunanlıların, Pers komutanlarının öldürülmesi üzerine ordularının dağıldığını tecrübe etmesi, Perslerin daha sonraki mağlubiyetlerinde önemli bir rol oynayacaktır. Ayrıca bu savaşlarda Pers askeri taktik ve teçhizatları Yunanlılara nazaran zayıf kalmıştır.

Kırılma aşamasının temel noktasını Kunaksa'da, Genç Kyros ve II. Artakserkses arasındaki mücadele olarak belirledik. Ancak bunun hemen öncesinde feodal düzendeki bozulmalar ve Batı Anadolu'da yaşanan gelişmeler (Yunan hopliti-Pers süvarisinin birlikte kullanımı) bu dönemin arka planını oluşturmuştur. Kunaksa'da savaş meydanında Genç Kyros'un, ağabeyi II. Artakserkses'e yaklaşabilmesi ve hatta onu yaralayabilmesi son derece mühim bir noktadır. Zira Pers orduları çok kalabalıktır ve Büyük Krallar geleneksel olduğu üzere ordunun tam merkezine konuşlanmaktadır. Dolayısıyla kralı görmek dahi zordur. Dahası bu savaş sonunda Perslerin merkezinde bir başlarına kalan Yunanlılar (Onbinler) onca satraplık ve içi asker dolu garnizonların arasından geçerek memleketlerine dönebilmiştir. Bu

⁷⁷ Arr. An. III.14-15; Curt. IV.9.4-10.17, 12-16; Diod. 17.53, 55-61. Ayrıca bkz. Burn, *agm*, s. 88-90.

⁷⁸ Xen. Hell. III.4.14.

⁷⁹ Xen. Hell. III.4.13-14.

⁸⁰ Head, *age*, s. 34.

⁸¹ France, *age*, s. 505.

durum Büyük Kralın mağlup edilebileceğine dair batıda psikolojik bir etki yaratmıştır. Bu algıyı başta İsostrates olmak üzere bazı Yunan yazarlar destekleyerek genişletmiştir. Ayrıca “Onbinler” meselesi Perslerin askeri açıdan zafiyet içinde olduğunu göstermektedir.

Dönüm noktasını ise batıdaki gelişmelere dayandırdık. Bu gelişme Thebai-Sparta mücadelesiyle başlamaktadır. Persler, Yunanlıların kendi içinde çekişmesini başlangıçta olumlu bir hadise olarak görmüş olmalıdır. Ancak tarih bize batının içinde bulunduğu çatışmadan güçlü bir batının doğduğunu göstermiştir. Bu savaşta Thebai kralı Epaminondas’ın taktikleri ve silahları (phalanks, çarpık düzen, sarissa), Makedonlar için Pers kapılarının anahtarı olmuştur. Bu anahtarın sahibi ise babası Philippus’un Epaminondas’tan edindiği mirası devralarak, batının tecrübe edinimlerini kendi yetenekleriyle harmanlayan Büyük İskender olmuştur. O gün için Pers kralı Darius’tan böyle bir öngörü beklemek haksızlık olur. Fakat bu durum III. Darius’un özellikle Gaugamela’da, savaş alanından savaş bitmeden kaçmasını haklı çıkarmaz. İki kral kıyaslandığında III. Darius cesaret, öngörü, taktik ve teknik bakımdan İskender’den zayıf kalmıştır. İssos’taki ilk kaçış, Gaugamela’da savaşan askerler üzerinde psikolojik bir etki bırakmış bile olabilir. Ayrıca geleneksel olduğu üzere doğu ordularında komutanın/kralın kaçması/ölmesi durumlarında diğer askerler anında dağılmaktaydı. Pers tarihinde, imparatorluk için hayati önem taşıyan ve adeta tamam/devam savaşı olan Gaugamela’da da kaçış yoluna başvurulması artık yorgun olan Pers imparatorluğunun çöküşünü getirmiştir. Son olarak şunu belirtmeliyiz ki, Perslerin Yunanlılara ve Makedonlara yenilmesini Perslerin korkaklığına-cesaret eksikliğine veya Batının daha cesur olmasına bağlanmamalıdır. Bu durumun Perslerin askeri meseleleriyle, yani taktik, strateji ve teçhizatları (zırh, silah vs) ile ilişkilendirilmelidir.

Res. 1 Solda Pers askerinin tasvir edildiği bir *skyphos*. Askerin başında yumuşak malzemeden tiara, üzerinde tunik ve pantolon, elinde hasırdan kalkan bulunmaktadır. Sağda ise bir Yunan vazosu üzerinde mücadele eden Yunan hopliti ve Pers askeri betimlenmiştir. Sağdaki vazoda Yunan hoplitiinin kalkanı Pers askerine nazaran daha dayanıklı görünmektedir. Kalkanın esas tahtadandır. Ortası ya da etrafı ise tunç malzeme ile çevrelenmiştir. İçeriden bir tutamaç ile (antilabe) dirseğe kadar geçirilmektedir. Asker eğildiğinde kalkan askerin bütün vücudunu, ayaktaiken gövdesini korumaktadır. Yunan hoplitleri ayrıca başlık olarak miğfer, üzerlerine zırh, bacaklarını korumak için de dizlik (bkz. Res. 2) kullanmıştır (hoplit açıklamaları için bkz. A. Akarca, Şehir ve Savunması, TTK, Ankara 1998, s. 98-99).

Res. 2 *Kırmızı Figürlü Kalyks krater* (MÖ 460'lar). Bir Yunan savaşçısı. Boston Güzel Sanatlar Müzesi, 63.1246 (<http://educators.mfa.org/ancient/mixing-bowl-calyx-krater-killing-agamemnon-64797>, Erişim Tarihi 03.08.2017)

Res. 3 (Sol) *İskender Mozaïği, İstanbul Arkeoloji Müzesi*. Pers tiarası. (Sağ) *Kırmızı figürlü kalyks krater* (MÖ. 470-460), *The Walters Art Museum*, 48.262. Hoplit miğferi (<http://art.thewalters.org/detail/8994/red-figure-calyx-krater/>, Erişim Tarihi 03.08.2017).

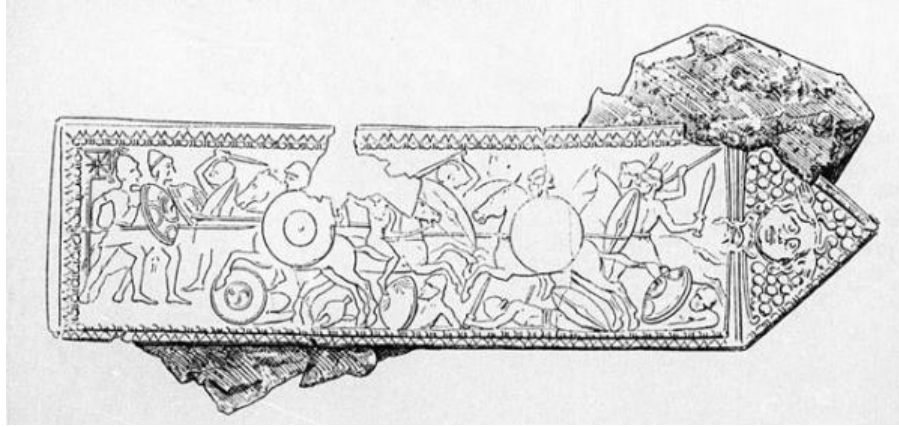
Res. 4 *Oinokhōe* (MÖ. 410-400). Bir Pers *takabara*'sı ile bir Yunan hoplitinin karşılaşma sahnesi. (Nicholas Sekunda - Philip De Souza, "Military Forces", *The Cambridge History of Greek and Roman Warfare, Vol I: Greek, Hellenistic World, The Rise of Rome*, Ed. Philip Sabin, Hans Van Wees, Michael Whitby, Cambridge University Press, New York 2007, s. 327).

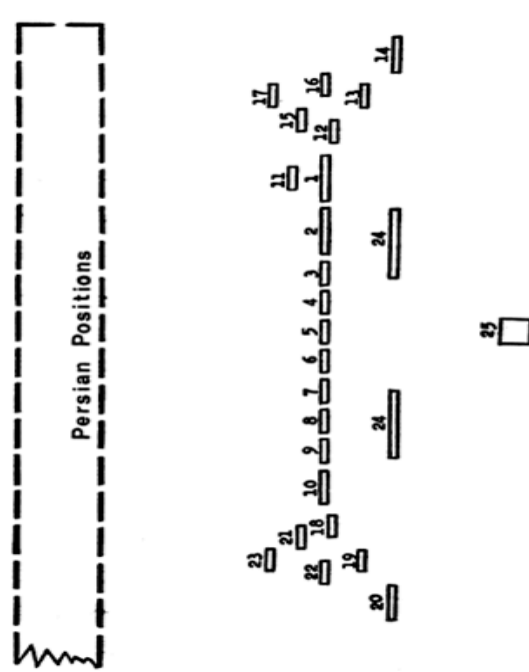
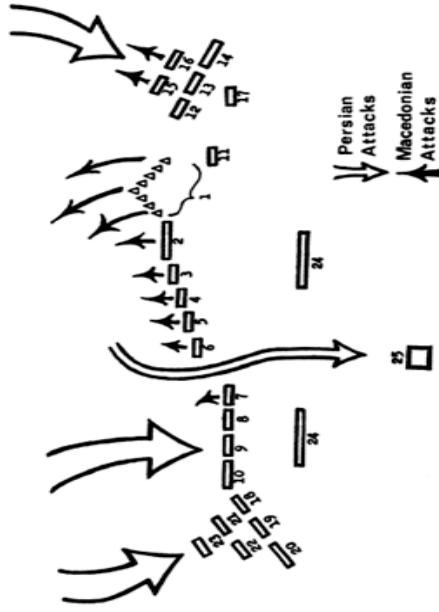
Res. 5 Pers kısa kılıcı, akinakes. *Persepolis Figürleri*.

Res. 6 (Sol) MÖ. geç. 8. yüzyıl hoplit zırhı, Argos. (Sağ) Zırlı bir hoplit ve savaş sırasında hoplitlerin duruş pozisyonu, Dodona, MÖ. 500'ler. (Peter Hunt, "Military Forces", *The Cambridge History of Greek and Roman Warfare, Vol I: Greek, Hellenistic World, The Rise of Rome*, Ed. Philip Sabin, Hans Van Wees, Michael Whitby, Cambridge University Press, New York 2007, s. 112, 114).

Res. 7 Pergamon'da bulunmuş bronz bir parça. Burada Makedon kalkanı, uzun mızrak (sarissa), miğfer ve göğüs zırhı ile teçhizatlanmış piyade, rakibi olan süvari ve piyadelere karşı savaşırken tasvir edilmiştir (Sekunda-De Souza, *agm*, s. 337).

Büyük İskender Savaş Düzeni, Gaugamela (Arrianus 3.14.2-5'e göre)

1. İskender ve Arkadaş Süvanisi
2. Hyaspist Birliği
3. Nikanor ve Taxeis Birliği
4. Perdikkas
5. Meleager
6. Polyperkhon
7. Simmias
8. Kraterus
9. Müttelik Yunan Atlılar
10. Trakyalı Mızraklı Birlikler
11. Mızraklı Birlikler ve Agriablar
12. Agriablar
13. Makedonyalı Okçular
14. Ücretli Piyadeler
15. Atlı Birlikler
16. Süvani Birliği (Aristes) ve Paesoniah Süvaniler
17. Ücretli Süvani Birliği (Menidas)
18. Trakyalı Mızraklı Birlikler
19. Günlü Okçular
20. Akhaçalı Ücretli Askerler
21. Müttelik Süvaniler
22. Odyssiah Atlılar
23. Ücretli Süvaniler (Adromakhos)
24. Makedon İkinci Hattı
25. Kamp Alanı

Çizim 1: A.M. Devine, "Grand Tactics at Gaugamela", *Phoenix*, Vol. 29, No. 4, 1975, s. 376-377.

Kaynakça**I. Antik Eserler**

- A. Pers. Aeschylus, *Persae (Persler)*, Çev: Güngör Dilmen, İstanbul 1997.
- Ael. Tact. Aelianus, *Tactica (The Tactics of Aelian)*, Trans: Henry Augustus Viscount Dillon, London 1814.
- Arr. An. Arrianus, *Anabasis*, Trans: P.A. Brunt, Cambridge 1976-1983: LOEB.
- Ctes. Ctesias, *Ctesias' History of Persia: Tales of the Orient*, Trans: James Robson and Lloyd Llewellyn-Jones, London 2010.
- Curt. Quintus Curtius Rufus, *Historiarum Alexandri Magni Macedonis (History of Alexander)*, Trans: John C. Rolfe, 1946: LOEB.
- DB. Darius, *Behistun Yazıtı* (H.C. Tolman, *Ancient Persian Lexicon and the Texts of the Achaemenidan Inscriptions Transliterated and Translated with Special Reference to Their Recent Re-examination*, New York, Cincinnati, Chicago 1908.
- Diod. Diodoros S., *Diodori Bibliotheca Historica, (Library of History)*, Trans: F. Vogel and K.T. Fischer, Leipzig 1906.
- FGrH. Felix Jacoby, *Die Fragmente der griechischen Historiker*, Berlin and Leiden: Brill.
- Hdt. Herodotus, *Tarih*, Çev: Müntekim Ökmen, İstanbul 2009.
- Iust. Iustinus, Marcus Junianus, *Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogus*, Trans: John Selby Watson, London 1853.
- Nep. Nepos, Cornelius, *On Great Generals. On Historians*, Trans: John C. Rolfe, Cambridge, Massachusetts, London 1984: Harvard University Press, LOEB.
- Paus. Pausanias, *Periegeta (Description of Greece)*, Trans: W.H.S. Jones, Litt. D. ve H.A. Ormerod, London 1918: Harvard University Press, LOEB.
- Plb. Polybius, *The Histories*, Trans: W.R. Paton, London 1923: LOEB.
- Plu. Alex. Plutarchus, *Plutarch's Lives. Demosthenes and Cicero-Alexander and Caesar*, Trans: Bernadotte Perrin, London 1919: LOEB.
- Plu. Art. Plutarkhus, *Plutarch's Lives, Aratus, Artaxerxes, Galba and Otho*, Trans: B. Perrin, London 1962: LOEB.
- Plu. Pel. Plutarkhus, *Plutarch's Lives, Agesilaus and Pompey. Pelopidas and Marcellus*, Trans: B. Perrin, 1917: LOEB.
- Polyaen. Strat. Polyaeus, Polyaeus, *Stratagems of War*, (Trans. R. Shepherd), London, 1793.
- Str. Strabo, *Geographica*, Trans: H. L. Jones, London 1929: LOEB.
- Xen. an. Xenophon, *Anabasis*, Çev: Oğuz Yarlıgaş, İstanbul 2011.
- Xen. Cyr. Xenophon, *Cyropaedia*, Trans: Walter Miller, London 1914.
- Xen. Hell. Xenophon, *Hellenica*, Trans: Carleton L. Browson, London 1918, 1921.

II. Modern Eserler

- AKARCA, A., *Şehir ve Savunması*, TTK, Ankara 1998.
- ANSON, E.M., “The Persian Fleet in 334”, *Classical Philology* 84, 1989, ss. 44-49.
- ARSLAN, Murat, “İskender’in Küçük Asya Seferi ve İssos Muharebesi”, *Persler, Anadolu’da Kudret ve Görkem*, Ed. Kaan İren, Çiçek Karaöz, Özgün Kasar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017.
- BITTNER, S., *Tracht und Bewaffnung des persischen Heeres zur Zeit der Achaimeniden*, Munich 1985.
- BRIANT, P., *From Cyrus to Alexander. A History of the Persian Empire*, Winona Lake, Indiana: Eisenbrauns 2002.
- BURN, A.R., “Notes on Alexander’s Campaigns, 332-330”, *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 72, 1952, ss. 81-91.
- DEVINE, A.M. “Grand Tactics at Gaugamela”, *Phoenix*, Vol. 29, No. 4, 1975, ss. 374-385.
- DURAN, Muzaffer, *Pers Ordu Teşkilatı, MÖ. 6-4. Yüzyıl*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta 2016.
- FARROKH, K., *Shadows in the Desert: Ancient Persia at War*, Oxford-New York 2007.
- FRANCE, J., “Close Order and Close Quarter: The Culture of Combat in the West”, *The International History*, Vol. 27, No.3, 2005, ss. 498-517.
- GABRIEL, A. R.- Metz, S. K.. *From Sumer to Roma, The Military Capabilities of Ancient Armies*, New York, Connecticut, London 1991.
- HAMMOND, N.G.L., “What May Philip Have Learnt as a Hostage in Thebes?”, *Greek Roman and Byzantine Studies*, 38, No. 4, 1997, ss. 355-372.
- HEAD, D., *The Achaemenid Persian Army*, Stockport 1992.
- HUNT, Peter, “Military Forces”, *The Cambridge History of Greek and Roman Warfare, Vol I: Greek, Hellenistic World, The Rise of Rome*, Ed. Philip Sabin, Hans Van Wees, Michael Whitby, Cambridge University Press, New York 2007, ss. 108-146.
- KILIÇ, S.Ö., “Pers Ordusu”, *Antik Çağ’dan Modern Çağ’a Ordular*, Ed. Feridun M. Emecen, İstanbul 2008, ss.109-119.
- KONIJNENDIJK, R., “Neither the Less Valorous nor the Weaker. Persian Military Might and the Battle of Plataia”, *Historia*, 61, 2012, ss. 1-17.
- LAZENBY, J.F., *Defence of Greece 490-479 BC*, Warminster 1993.
- MILTENBERG, L., “Artaxerxes III Ochus (358-338 BC) A Note on the Malign King”, *Zeitschrift des Deutschen Palastina Vereins (1953-)*, Bd. 115, H. 2, 1999, ss. 201-227.
- MINOR, M. M., “Use of the Sarissa by Philip and Alexander of Macedon”, *American Journal of Archaeology*, Vol. 82. No. 4, 1978, 1978, ss. 483-497.

- PERLMAN S., “Greek Diplomatic Tradition and the Corinthian League of Philip of Macedon”, *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, Bd. 34, H. 2, 1985, ss. 153-174.
- RAHE, P.A., “The Military Situation in Western Asia on the Eve of Cunaxa”, *The American Journal of Philology*, 101, No. 1, 1980, ss. 79-96.
- RUNG, E., “War, Peace and Diplomacy in Graeco-Persian Relations from the Sixth to fourth Century BC”, *War and Peace in Ancient and Medieval History*, Ed. Philip de Souza and John France, Cambridge University Press, 2008, ss. 28-50.
- SEKUNDA, N., *The Persian Army 560-330 BC*, London 1992.
- SEKUNDA, N. - DE SOUZA, P., “Military Forces”, *The Cambridge History of Greek and Roman Warfare, Vol I: Greek, Hellenistic World, The Rise of Rome*, Ed. Philip Sabin, Hans Van Wees, Michael Whitby, Cambridge University Press, New York 2007, ss. 325-367.
- SEVİN, V., *Anadolu Arkeolojisi*, İstanbul 2002.
- STARR, C.G., *Why Did the Greeks Defeat the Persians, Essays on Ancient History*, Ed. Arther Ferril, Thomas Kelly, Leiden 1979, ss. 193-204.
- TUPLIN, C., “All the King’s Horse: In Searches of Achaemenid Persian Cavalry”, *History of Warfare 59. New Perspectives on Ancient Warfare*, Ed. Garrett G. Fagan, Matthew Trundle, Leiden, Boston 2010, ss. 101-183.
- TUPLIN, C., “The Sick Man of Asia? Fourth Century Historians on the End of the Achaemenids”, *Between Thucydides and Polybius. The Golden Age of Greek Historiography*, Ed. Giovanni Parmeggiani, Harvard University Press, 2014, ss. 211-238.
- WARDMAN, A. E., “Tactics and the Tradition of the Persian Wars”, *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 8, H. 1, 1959, ss. 49-60.
- WEISKOPF, M., *The So-Called Great Satrap’s Revolt, 366-360 B.C*, Wiesbaden 1989.
- WIESEHOFER, J., *Antik Pers Tarihi*, Çev: M. Ali İnci, İstanbul 2003.